

نشریه ادبیات تطبیقی (علمی - پژوهشی)
دانشکده ادبیات و علوم انسانی - دانشگاه شهید باهنر کرمان
سال چهارم، شماره ۷، پاییز و زمستان ۱۳۹۱

بررسی بن مایه‌های شرقی در منظومه "مجلس پرندگان" از چاسر*

دکتر نجمه دزی
استادیار دانشگاه هرمزگان
دکتر احمد خواجه ایم
استادیار دانشگاه هرمزگان
دکتر باسل ادناوی
استادیار دانشگاه هرمزگان

چکیده

جفری چاسر (۱۴۰۰-۱۳۴۰ م) منظومه‌ای دارد که با عنوان "مجلس الطیور" به عربی ترجمه شده است. این منظومه بیان یک رؤیای شاعرانه است در قالب موشح اندلسی در موضوع عشق که در آن سه عقاب نر، در محضر الهه طبیعت از عقاب ماده شاهی، خواستگاری می‌کنند و در ابراز عشق خود فصلی مشبع عرضه می‌دارند. این مناظره همراه با دخالت سایر پرندگان و اظهارات شاعر در موضوع عشق، محور اصلی منظومه را تشکیل می‌دهد. محوریت عشق و حضور آن در دو مرحله عالی و دانی، اشاره به سفری معراج گونه و رؤیت بهشت و دوزخ در رؤیای شاعر و تقابل حضور تجسم‌هایی از صفات مثبت و منفی بشری مانند صبر، رضا، توکل که یادآور وادی‌ها و مراحل عرفانی است و مناظره در محضر پادشاه برای رسیدن به مطلوب که تداعی ایده‌های رایج در قصه‌های اسلامی نظیر هزار و یک شب، سندباد نامه، هفت پیکر و شاهنامه است، در این مقاله به عنوان بن مایه‌های شرقی موجود در این منظومه بررسی شده است.

واژگان کلیدی:

ادبیات تطبیقی، بن مایه، جفری چاسر، گفت و گوی پرندگان، منطق الطیر.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۱/۵/۹ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۲/۳/۲۶
نشانی پست الکترونیکی نویسنده مسئول: drdorri_3415@yahoo.com

۱- درآمد

تأثیر پذیری غرب از ادبیات و فرهنگ سرشار شرق، بارها در عرصه‌های مختلف مورد مطالعه و تحقیق و بررسی قرار گرفته است و حضور اندیشه‌های شرقی، در بسیاری از آثار ادبی به وجود آمده در غرب مشهود و مبرهن است. ایده گفتگوی پرندگان به خصوص از منظری که مقاله حاضر بدان پرداخته است، یکی از این موارد است. در این مقاله ابتدا نوع ادبی منطق الطیر و آثار اولیه مربوط بدان، در شرق و غرب معرفی شده‌اند و سپس، منظومه گفتمان پرندگان اثر جفری چاسر، از این دیدگاه مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. در ضمن این بررسی، برخی اندیشه‌های مبرهن شرقی از لابه لای اثر مورد نظر یعنی گفتمان پرندگان یا منطق الطیور چاسر استخراج شده است و در تطبیق آن با اندیشه‌های موجود در آثار مشابه شرقی بحث و بررسی انجام گرفته است. همچنین، ذکر نکاتی که احتمال اقتباس این افکار را از طرف شاعر مورد نظر یعنی جفری چاسر خاطر نشان می‌کند، با بررسی منابع در دسترس نشان داده شده است. روش این تحقیق تطبیقی است و با رویکردی انتقادی به برخی نظرات مطرح شده در زمینه این مقایسه و موارد مشابه پرداخته است.

۱-۱- سابقه تحقیق

آثار، تألیفات و تحقیقات فراوان و گسترده‌ای درباره هریک از نویسندگان شرقی دارای منطق الطیر و آثارشان صورت گرفته است. درباره چاسر، حوادث زندگی و چگونگی آثارش نیز با توجه به اهمیت و مقام شاعری وی تحقیقات معتناهی انجام گرفته است؛ برخی از این منابع در پژوهش حاضر مورد استفاده قرار گرفته و در فهرست منابع معرفی شده‌اند.

شفیعی کدکنی (۱۳۸۸) در مقدمه جامع و مفصل خود بر تصحیح منطق الطیر همه متون موجود در این حوزه را معرفی نموده و در برخی موارد به بررسی تشابهات و تفاوت‌های آن‌ها و یا تأثیر و تأثرشان از دیگری پرداخته است.

جان گاردنر (۱۹۸۷) در کتاب چاسر و بررسی زندگی و شعرا و به موضوع مورد نظر ما یعنی تأثیرپذیری وی از ادبیات شرق بدون ذکر نام اثر یا آثار شرقی اشاره کرده و سپس، به تبیین و اثبات سفرها و مأموریت‌های وی به سرزمین‌های اسلامی و امکان ارتباط با دانشمندان مسلمان پرداخته است.

عایشه عفت زکریا (۲۰۰۰) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود به بررسی منظومه مجلس الطیور چاسر پرداخته است. وی در این پایان نامه که اصل آن به انگلیسی است و خود مؤلف آن را به عربی برگردانده است؛ ابتدا چاسر و اثرش را به طور مفصل معرفی کرده است. بعد از آن، همانند جان گاردنر بیشتر حجم تحقیقات خود را به مسایل تاریخی و رویدادهای زندگی چاسر در مواجهه با شرق و مسلمانان اختصاص داده است و سپس، در ادامه به طور مفصل منطق الطیر عطار را معرفی کرده است. در بخش پایانی نیز بسیار مختصر به چند شباهت ساختاری و محتوایی بین آن‌ها اشاره کرده است. نکته مهم اینکه زکریا به علت عدم تسلط بر زبان فارسی متن منطق الطیر را به زبان انگلیسی و عربی خوانده است و ازین رهگذر درک بسیاری از ظرافت‌های موجود برایش مقدور نبوده است و اشکالاتی بدان را یافته است. این کتاب توسط نگارندگان مقاله حاضر در دانشگاه دمشق به فارسی ترجمه شده و مورد نقد قرار گرفته است. در این مقاله نیز برخی موارد مطرح شده در این اثر با رویکردی انتقادی مورد تحلیل قرار گرفته است.

در پژوهش حاضر اصل منظومه "The parliament of Fowls" چاسر توسط نگارندگان مقاله به فارسی ترجمه شده و مستقیماً مورد استفاده بوده است و با منابع فارسی موجود تطبیق داده شده است. همانطور که گفته شد، ترجمه عربی این اثر نیز به نام مجلس الطیور توسط عایشه عفت زکریا انجام شده است (زکریا: ۱۹۹۵). استخراج بن مایه‌های شرقی مورد اشاره در این مقاله نکته تازه‌ای است که در پژوهش‌های فوق بدان‌ها اشاره نشده است.

۲-۱- گفت‌وگوی پرندگان (منطق الطیر) در شرق و غرب

اندیشه گفت‌وگو با پرندگان یا سخن گفتن پرندگان با یکدیگر یک ژانر یا نوع ادبی شرقی و به خصوص اسلامی است. ذکر پرندگان به عنوان موجوداتی که مثل ما سخن می‌گویند، در قصه سلیمان و هدهد آمده است (سوره نمل (۲۷)، آیه ۱۶)^۱ و این که پرندگان نیز مانند ما انسان‌ها خدا را تسبیح می‌گویند (سوره نور (۲۴)، آیه ۴۱، و نیز سوره انبیاء (۲۱) آیه ۷۹).

دانشمندان مسلمان اندیشه گفت‌وگو با پرندگان را از قرآن کریم گرفته‌اند. بعد از قرآن کریم، باید به کلیله و دمنه (پنجه تنتره) به عنوان یکی از قدیمی‌ترین کتاب‌های موجود در این زمینه اشاره کرد. در این کتاب قصه‌ها و حکایات از زبان حیوانات و پرندگان نقل شده است و همان‌طور که می‌دانیم، ترجمه سانسکریت و پهلوی آن از بین رفته؛ ولی ترجمه عربی آن که عبدالله بن مقفع (۱۴۲-۱۰۶ ه.ق.) آن را انجام داده است، باقی مانده و اصل و مبدأ همه ترجمه‌های اروپایی است که بعدها انجام گرفته است.

در مطالعه و بررسی ادبیات مشرق زمین حکایات در مورد حیوانات بسیار دیده می‌شود و مجموعه‌هایی مانند *مرزبان‌نامه*، *طوطی‌نامه*، *هزار و یک شب*، *سندبادنامه*، و... مملو از حکایاتی است که حیوانات در آن‌ها نقش آفرینی دارند. ولی از این میان توجه به گفت‌وگوی پرندگان و مجالس پرندگان بیش از سایر حیوانات است و عموماً نقل قول‌هایی که از پرندگان می‌شود، خردمندانه و متفکرانه است. گویا پرندگان دارای رابطه‌ای قوی‌تر و روحیه‌ای آزادانه‌تر در ارتباط با انسان‌ها می‌باشند. در برخی از احادیث و روایات هم به نکاتی که می‌تواند بر تفضیل پرندگان بر سایر جانوران دلالت کند، برمی‌خوریم. از آن جمله نغمه‌های پرندگان همواره تسبیح الهی شمرده شده است و «آواز پرستک^۲ را خواندن سوره حمد» خوانده‌اند (مجلسی، بی تا: ۲۸۶) و فریاد کرکس را گفتن این که «ای فرزند آدم، هر روشی که زندگی کنی، آخرش مرگ است» و نغمه مرغ

خانگی را «توکل کن بر خدا تا تو را روزی دهد» دانسته‌اند (تاج‌بخش، ۱۳۷۵: ۹۰/۲).

همچنین، در مجموعه حکایات مختلف حضور پرندگان داهی و ارائه نقطه نظرات خردمندانه ایشان در امور داستان مشهود است؛ نظیر: طوطی قهرمان حکایات طوطی‌نامه، زغن در حکایت مرزبان‌نامه (وراوینی: ۱۳۷۰، ۴۵۲) و (ملطیوی: ۱۳۸۳، ۳۱۲)، سیمرغ در شاهنامه، سیمرغ در سفر سنندباد بحری (طسوجی، ۱۳۸۷، ج ۳، ۳۸۲)، هدهد در حکایت بلقیس و سلیمان.

این موارد گویای آن است که نویسنده گاهی اندیشه‌های عالی و افکار صایی را در نظر دارد که به دلایلی نمی‌خواهد به انسان‌ها نسبت دهد، از این رو، از پرندگانی استفاده می‌کند که برای این اسناد شایستگی آنان بیش از دیگران است. علاوه بر این حکایات، آثار دیگری هم وجود دارند که به طور تخصصی‌تر به موضوع پرندگان پرداخته‌اند. یکی از آن‌ها رساله الطیر ابن سینا (۴۲۸-۳۷۰ هـ ق) است. در رساله ابن سینا به طور نمادین، تمثیل پرنده را برای انسانی که در عالم محسوسات زندانی شده است، به کار گرفته است. پرندگان در رساله ابن سینا در قفس که نماد جسم است، اسیر شده‌اند و با وجود تلاش بسیار فقط اندکی موفق به رهایی از این زندان می‌شوند؛ هرچند حتی آن‌ها که از قفس رها می‌شوند، هنوز بقایای بندها که رمز تعلقات زمینی و نیازهای جسمانی است، بر پای آن‌ها دیده می‌شود. همچنین، پرندگان آزاد در این اثر نماد مرشدان آزموده و با تجربه‌ای هستند که در نهایت، راه رهایی از قفس را به پرندگان دیگر نشان می‌دهند. در واقع "ابن سینا آمدن نفس را به این جهان برای کسب علوم و آگاهی به رازهای جهان لازم می‌داند. روح روزی چند به قالب بدن تعلق می‌گیرد و آن را روشنایی می‌بخشد و سپس، قالب را در خاک ظلمانی رها می‌کند." (پور نامداریان، ۱۳۷۵: ۴۱۱).

پرنندگان در رساله ابن سینا در جستجوی پناهگاه به کوه جبروت خداوندی می‌رسند که هشت قله دارد. و در قله هشتم پرنده‌گانی می‌بینند که قبلاً هرگز آن‌ها را ندیده‌اند که نماد پیامبران و مقربین هستند و هم چنین نور معشوق ازلی را مشاهده می‌کنند (ابن سینا، ۱۴۰۰ هـ ق: ۴۰۵-۴۰۰).

همچنین، می‌بینیم ابن سینا در قصیده عینیّه^۳ مشهورش نیز نفس انسانی را به کبوتر تشبیه کرده است. (ابن سینا، ۱۴۰۰ هـ ق: ۴۰۵-۴۰۰).

ادامه این اندیشه و حضور پرنندگان در رساله الطیر غزالی است که در آنجا گروهی پرنده گرد هم می‌آیند تا پادشاهی برگزینند که عنقا نام دارد و در جزیره‌ای ناشناخته زندگی می‌کند و از وادی‌هایی مانند شوق، ندای درون، حیرت و پریشانی می‌گذرند؛ ولی عده کمی به پادشاه می‌رسند و در جوار او آرام می‌گیرند. آن‌جا که پادشاه می‌گوید:

«آن‌هایی که در راه وصال مردند، شهید محسوب می‌شوند و کسانی که تبلی کردند و از ادامه راه سرباز زدند، بی‌نصیب و محرومند؛ در حالی که کسانی که از حضور الهی آگاه بودند، به مقام قرب الهی خواهند رسید.» (غزالی، ۱۳۵۸: ۲۱۳)^۴ و بالاخره، صورت متعالی این ژانر ادبی را در منطق الطیر عطار نیشابوری می‌بینیم که اندیشه رساله الطیر غزالی را بسیار مفصل‌تر و سنجیده‌تر در منظومه‌ای با قدرت تمام به نظم آورده است. «بی‌گمان عطار در طرح‌ریزی منطق الطیر خود بدان رساله [رساله الطیر غزالی] نظر داشته است.» (فروزانفر، ۱۳۵۳: ۳۳۹) و نیز رک: (صنعتی نیا، ۱۳۶۹: ۱۳۰).

و بسیاری از نویسندگان اندیشه منطق الطیر را از ابن سینا، غزالی و عطار اقتباس کرده‌اند؛ مانند خاقانی در قصیده منطق الطیر و شهاب‌الدین سهروردی در دو رساله حی بن یقظان و غربت غربی، جلال‌الدین رومی در غزلیات شمس و محی‌الدین عربی در الشجر و الطیور الاربعه که پرداختن به آن‌ها در حوصله‌ی این تحقیق نیست.^۵

در غرب اولین جرقه گفت و گوی پرندگان را در آثار عیسوب می‌توان دید. شخصیت عیسوب در هاله‌ای از ابهام قرار دارد؛ به گونه‌ای که برخی حتی اصل وجود او را انکار می‌کنند.^۶ ولی مهم‌ترین منبع درباره حکایات حیوانات و پرندگان نزد اروپاییان کتاب احادیث الحکما نوشته پطروس آلفونسی است که به سبک کلیله و دمنه نوشته شده است و داستان در داستان است. بعد از آن تقریباً دو قرن قبل از شاعر ما در ادبیات غرب شخصیت مهمی که در بیان حکایات حیوانات و پرندگان نقش بسزایی دارد، ماری دو فرانس (قرن دوازدهم میلادی) است. آثار و نشانه‌هایی که ماری دو فرانس را متأثر از ادب شرق می‌داند، بیش از آن است که نیاز به اثبات داشته باشد. وی مجموعه‌ای دارد به نام اساطیر عیسوی که شامل اسطوره‌های شرقی است و منظومه معروف دوک نوشته وی حکایت مردی است که در عشق دو زنش افتاده که یک موضوع کاملاً شرقی است؛ چرا که تعدد زوجات در غرب شناخته شده نبوده است. (عفت زکریا، ۲۰۰۰: ۳۱).

منظومه‌ای نیز به نام *جغد و بلبل* در ادبیات قرون وسطی وجود دارد که مؤلف آن ناشناخته است و در حدود ۱۲۰۰ تا ۱۲۱۵ نگاشته شده است و شامل مناظره پرندگان مختلف در موضوع عشق است که می‌تواند به صورت نمادین تعبیر شود و نشانه‌های ادب شرق در آن بسیار است؛ ولی متأسفانه این منظومه ناتمام است و نمی‌توان اندیشه قطعی حاکم بر آن را استخراج کرد (عفت زکریا، ۲۰۰۰، ۳۵). در غالب این گونه مفاخرات بین پرندگان همواره یک طرف اصلی که معشوق واقع می‌شود، بلبل است؛ و همین موجب سرایش بلبل نامه‌ها گردیده که در ادبیات تمامی ملل به ویژه در ادب فارسی سابقه و پیشینه دارد (گیلانی پومنی، ۱۳۸۳: ۵).

۲- چاسر و تأثیرپذیری از شرق

جفری چاسر (۱۳۴۰-۱۴۰۰م) در لندن و در یک خانواده بازرگان به دنیا آمد و در زندگی درباری اش شغل‌های متنوعی را از قبیل سرباز گارد، کارمند دربار،

مأمور دربار و ... تجربه کرده است. او را "موسس کاخ رفیع ادبیات" و "شیخ قبیله سخن سرایان انگلستان" (صورتگر، ۱۳۷۳: ۱۴۹) خوانده‌اند و وی را "پدر ادبیات انگلیس و" مبتکر ادبیات انگلیس" نیز گفته‌اند. او در ادبیات انگلیسی همان مقامی را دارد که هومر در یونان و ویرژیل در رم و رودکی در ایران" (صورتگر، ۱۳۷۳: ۱۴۹). از این رو، بسیاری وی را پدر ادبیات انگلیس نامیده‌اند (صورتگر، ۱۳۷۳: ۱۵۰). اگر چه درباره چاسر تحقیق جامع و کاملی به زبان فارسی به صورت مستقل چاپ و منتشر نشده است؛ اما او آن قدر مورد توجه بوده است که بخش‌هایی از آثارش به زبان فارسی و حتی برخی اشعارش به شعر فارسی ترجمه شود. (رک دورانت، ۱۳۷۰: ۸۸) و نیز برخی از استادان ادبیات انگلیسی در کتاب هاب تاریخ ادبیات انگلیسی خود بخشی از کتاب را به چاسر و زندگی و نقد و تحلیل آثارش اختصاص داده‌اند که مفصل‌ترین آن‌ها در ۸۳ صفحه به زبان فارسی منتشر شده است (رک ابجدیان، ۱۹۳: ۱۳۸۸ تا ۲۷۷). روشن است که در این مقاله امکان پرداختن به آثار چاسر و نقد و تحلیل اشعار و آثار وی نیست و متأسفانه جز گزیده‌ای از حکایت‌های کنتربری چاسر که به همت یکی از مترجمان معاصر و به صورت ترجمه منظوم در دو دفتر و حدود نهصد صفحه تقدیم اهل ادب گشته، سایر تراوشات شعر و اندیشه چاسر به زبان فارسی ترجمه نگردیده است، مترجم کنتربری متواضعانه در پایان پیشگفتار گفته:

نیستم شاعر زبانم از سرودن قاصراست

آن چه گفتم ترجمان طبع جفری چاسر است

(چاسر، ۱۳۸۸: ج ۱/۱۵)

اما راقمان این سطور که خود دستی در شعر دارند، به این نکته واقفند که فروتنی آقای علی رضا مهدی پور بسزا و ستودنی است و تاکنون در زبان فارسی هیچ گاه منظومه‌ای به تفصیل آن چه ایشان ارائه کرده‌اند، از شعر انگلیسی به نظم پارسی در نیامده است. بحث در صلابت و سختگی این ترجمه منظوم - با آن که

در یک نگاه کلی و مجموعاً محکم و استوارند -مجاللی فزونتر می‌طلبید؛ البته برای نمونه خوانندگان به ترجمه بندهای ۱۳۴ و ۶۲۶ و ۶۳۰ دفتر اول و بندهای ۲۵ و ۳۱۰ و ۳۵۰ دفتر دوم بنگرند که البته هم ناظر بر ایرادات محتوایی و هم اشکالات عروضی است و خود ایشان هم آورده اند که "شعر چاسر بسیار آهنگین است و برای خواندن سروده شده تا برای نوشتن (چاسر، ۱۳۸۸، ج: ۲/۲۴).

ولی آنچه به موضوع مقاله ما مربوط می‌شود، مأموریت مهمی است که وی در سفر به سرزمین‌های اسلامی و همسایگان آن‌ها داشته است؛ از جمله سفر وی به اسپانیا، اندلس و گشتاله^۵. چاسر از طرف پادشاه انگلستان حامل نامه‌ای برای پدر و پادشاه خلع شده گشتاله بوده است که دیر به او می‌رسد و زمانی که وی به گشتاله می‌رسد، پدر و جان گاردنر در باره سفر چاسر به استرالیا می‌گویند: به وسیله برادر غیر شرعی‌اش با خدعه به قتل رسیده است.^۷

«چه بسا وی از این سفر بهره بسیار برده است و از جمله آن‌ها کسب اندیشه‌های مترقی از مسلمانان اندلسی است که در جلسه‌های دربار اسپانیا با آن‌ها روبه‌رو شده است و چه بسا اندیشه گفتمان پرندگان را از آن‌جا گرفته باشد، چرا که در آن‌جا منظومه‌ای شبیه به آن در همان چارچوب و با همان عنوان در اسپانیا قبل از سال ۱۳۶۶ م شناخته شده بوده است» (گاردنر، ۱۹۸۷: ۱۵۳)، وجود داشته است.

خانم عفت زکریا این سخن گاردنر را در کتاب خود آورده و یادآور شده است که گاردنر تنها به همین اشاره کوتاه بسنده کرده و در این باره توضیح بیشتری نداده است و حال آنکه زمان دیدار چاسر از اسپانیا در دوره‌ای است که این سرزمین از نظر علم و ادب در اوج شکوفایی بوده است و از جمله قالب موشح اندلسی در آن‌جا کاملاً مرسوم و شناخته شده بوده است و ما می‌بینیم که چاسر منظومه خود را در این قالب می‌سراید و به جز این در آثار دیگر از جمله شعرهای کوتاه چاسر نیز این را می‌بینیم که قالب موشح کاربرد زیادی دارد و این

نشان می‌دهد که چاسر با ادبیات اندلسی و از جمله ادبیات عامیانه که موشحات در آن حوزه جای می‌گیرند، آشنا بوده است و سعی کرده اشعار خود را به همان سبک بسراید (عفت زکریا، ۲۰۰۰: ۸).

علاوه بر این، خانم عفت زکریا در ادامه به ترجمه رساله فی الاضطراب توسط چاسر اشاره می‌کند و این که بدون آشنایی با زبان عربی و فرهنگ اسلامی ترجمه کتابی با چنین موضوع علمی دشواری امکان پذیر نیست و ذکر نام دانشمندان مسلمان نظیر خوارزمی، علی بن عباس، حسن بن هیثم و ابن زرقاله^۱ بیانگر آشنایی بسیار چاسر با علم و ادب اسلامی است و احتمال آشنایی و دستیابی وی به اثری از زرقاله همچون منطق الطیر عطار و یا رساله الطیر غزالی، ابن سینا و دیگران را تا سرحد یقین افزایش می‌دهد (عفت زکریا، ۲۰۰۰: ۹).

۳-۱- بررسی محتوایی منطق الطیر چاسر

منظومه «مجلس الطیور» یا «گردهمایی پرندگان» که از آن به عنوان «انجمن ماکیان» (سعیدیان، ۱۳۷۴: ۱۲۶) و نیز «انجمن مرغان» (صورتگر، ۱۳۷۳: ۱۵۲) یاد کرده‌اند؛ در حقیقت شرح یک رؤیای شاعرانه است. راوی که همان شاعر است، در این منظومه توضیح می‌دهد که چگونه به خواب می‌رود؛ در حالی که مشغول خواندن کتاب رؤیای اسکویی است. در خواب با پیری روحانی که افریقی نام دارد و در حقیقت از اجداد اسکویی در کتاب رؤیای اسکویی است، روبرو می‌شود و در یک گردش معراج گونه افریقی دست شاعر را گرفته و او را به بوستان عشق که به نوعی تداعی کننده بهشت در متون مذهبی است، می‌برد. در این بوستان راوی یا شاعر معبد ونوس را می‌بیند و الهه‌هایی که تجسم‌های مختلف از صفات بشری محسوب می‌شوند، مانند غیرت، مسرت، حسد، شادی، جمال، کینه و... مشاهده می‌کند.

در همهٔ مراحل این سفر روحانی و معراج گونه افریقی همانند پیری آگاه به همراه شاعر است و مناظر مختلف را برای او شرح می‌دهد. از جمله درهایی که به بهشت و دوزخ راه دارد و سرنوشت آن‌ها که نیکوکار یا بدکارند. اما آنچه بیش از هر چیز توجه شاعر را در بوستان عشق به خود جلب می‌کند، مشاهدهٔ گردهمایی پرندگان در روز والتاین است. در این باغ زیبا همهٔ پرندگان از هر نوع و دسته‌ای جمع شده‌اند تا مطابق یک رسم دیرین همسر و شریک زندگی خود را انتخاب کنند. در این جلسه علاوه بر پرندگان الههٔ طبیعت حضور دارد که ریاست این جلسه هم بر عهدهٔ اوست. پرندگان به نسبت مراتب خود در درجات علوی و سفلی قرار گرفته‌اند و معلوم است که اولویت در حق انتخاب با پرندگان عالی مرتبه است. عقاب از رستهٔ پرندگان شکاری برتر از سایرین است و در این جلسه سه عقاب نر و قوی و با ابهت حضور دارند که بنا به فرمایش الههٔ طبیعت قبل از دیگران پیش می‌آیند. در اینجا شاعر توضیح می‌دهد که الههٔ طبیعت بر دستان خود عقاب مادهٔ زیبایی دارد که برتر از سایر همگنان است و همه در حسرت وصل اویند. این عقابان سه گانه یکی یکی در پیشگاه الههٔ طبیعت حاضر می‌شوند و به عقاب ماده‌ای که بر دستان او نشسته است، اظهار عشق می‌کنند. هر یک با عباراتی مخصوص به خود از عشق سخن می‌گویند و سایر پرندگان به نوبهٔ خود در این مناظره داخل شده و سخنانی به رد یا تأکید عقاب‌های سه گانه ایراد می‌نمایند که همگی حول محور عشق، لزوم پایبندی به معشوق، درجهٔ ذلت یا فداکاری عاشق نسبت به معشوق و مانند این است.

در نهایت، الههٔ طبیعت در مقام ریاست جلسه، عقاب ماده را در انتخاب آزاد می‌گذارد تا هر یک از عقابان را که می‌خواهد، به همسری برگزیند و عقاب ماده که سخنان هیچ کدام از عشاق نتوانسته او را قانع کند، در نهایت شگفتی در پاسخ الههٔ طبیعت تقاضا می‌کند تا مهلت یک ساله‌ای برای اندیشیدن به او داده شود؛ زیرا در حال حاضر، هیچ یک از عقاب‌ها را نمی‌تواند انتخاب کند. سپس

مناظره عقاب‌ها پایان می‌پذیرد. سایر پرندگان هر یک جفتی برای خود برمی‌گزینند و به رسم هر ساله سرود خوانان و شادمان در آسمان می‌رقصند و با سر و صدای همین پرندگان و پایان جشن، شاعر از خواب بیدار می‌شود.

منظومه مجلس پرندگان چاسر ۶۹۹ مصرع شعری دارد (تشوسر، ۱۹۹۴م:

۱۸) که به چهاربخش می‌توان آن را تقسیم کرد:

از مصرع ۱-۲۸ درباره عشق و ناآشنایی شاعر با رمز و راز آن.

از مصرع ۲۹-۹۱ درباره مطالعه کتاب سیرون به نام رؤیای اسکیمی و جدش

افریقی پیر .

از مصرع ۹۲-۶۹۳ افریقی پیر در رؤیا شاعر را به باغ عشق می‌برد و در آن‌جا

حکایت اصلی مجلس الطیر را شاعر می‌بیند.

از مصرع ۶۹۴-۶۹۹ بیدار شدن شاعر از خواب و عزم او به مطالعه کتاب

جدید.

۴- تحلیل و بررسی مشابهت‌های مضمونی منظومه چاسر با آثار مشابه در شرق

با توجه به آن‌چه در خصوص تاریخ زندگی چاسر و احتمال بهره بردن وی از آثار شرقی در ضمن سفرهای وی به سرزمین‌های اسلامی گفتیم، اقتباس اندیشه گفت‌وگوی پرندگان از شرق در منظومه وی تأیید می‌شود و در این قسمت با بررسی چند بن‌مایه موجود در این منظومه سعی در اثبات فرضیه فوق خواهیم داشت. این بن‌مایه‌ها عبارتند از سفر معنوی و معراج یا به عبارت چاسر، رؤیای شاعره که در آن بهشت و دوزخ ترسیم می‌شود. گفت‌وگو در خصوص عشق به عنوان هسته اصلی شکل‌گیری اثر در دو سطح عالی و دانی و حضور تجسم‌هایی از صفات بشری که یادآور وادی‌ها و مراحل سلوک عرفانی در آثار شرقی و سابقه آزمون و امتحان به صورت مناظره در محضر پادشاه که بن‌مایه رایج قصه‌های ایرانی و اسلامی در هزاره یک شب و سندباد نامه ... است.

۴-۱- سفر معنوی، معراج، تصویر بهشت و دوزخ

سفر یکی از کلید واژه‌های آثار عرفانی است و معمولاً به صورت روحی و درونی است که گاه با رمزها و نمادهای بیرونی تفسیر می‌شود. اساساً «سفر در اصطلاح عرفا توجه دل به سوی حق است» (سجادی، ۱۳۷۵: ۴۶۶). در آثار عرفانی شرقی که در خصوص مجلس پرندگان وجود دارد و به آن پرداختیم، همیشه سفر به عنوان یک بن مایه اصلی مطرح است، سفری که پایان آن کامیابی است و مراحل دارد که باید از آن عبور کرد تا به معشوق رسید و همگان عازم این سفر هستند؛ ولی تنها آنان که منظور نظر و برگزیده‌اند، به هدف می‌رسند.

در اثر چاسر بن مایه سفر آن هم به شیوه روحانی و دورنی با ذکر رؤیای شاعرانه آغاز می‌شود. این رؤیای معراج گونه که در اثر مطالعه یک اثر شعری و رؤیایی است، خود دروازه‌ای است که شاعر با آن به دنیای دیگری می‌رود تا بتواند آن چه را نمی‌تواند در دنیای ظاهری از آن سخن بگوید، از مسیر بیان رؤیا و توسل به عناصر فانتزی و اسطوره‌ای به خواننده منتقل سازد.

و این بدان جهت است که عرفان آن هم در قرون که شاعر در آن زندگی می‌کند، برای مردم همزبان وی آنقدر ملموس نیست که بتوانند اثری همچون منطق الطیر یا رساله الطیر غزالی و ابن سینا را با اندیشه‌های والای عرفانی هضم کنند. شاعر لمحهای از این شوق سرشار را دریافته و قصد تعبیر و بیان آن را در منظومه اش دارد و بهترین قالب برای عرضه آن پناه بردن به رؤیاست.

- پناه بردن به رؤیای شاعر، یا به عبارتی مکاشفه یا سفر روحانی، یک مضمون شرقی است که یادآور معراج در آیین اسلام است و این که خداوند در شب معراج پیامبر اسلام را به همراهی جبرئیل به آسمان‌ها می‌برد و بهشت و دوزخ را بدو نشان می‌دهد (سوره‌ی اسراء (۱۷) آیه‌ی ۱).

در آیین زرتشت نیز در ارداویراف‌نامه معراج یا سفر روحانی موبد وارسته زرتشتی را می‌بینیم که وی نیز در معیت سروش به آسمان‌ها می‌رود و

بهشت و دوزخ و عاقبت نیکان و بدان را مشاهده می‌کند که توسط بهرام پژدو شاعر زرتشتی قرن هفتم و ناظم «زرتشت‌نامه» در قالب مثنوی در بحر هزج مسدس محذوف یا مقصور (مفاعیلن مفاعیلن فعولن/مفاعیل) در ۱۸۵۰ بیت به نظم درآمده است (صفا، ۱۳۷۱: ۵۱۰/۳).

و بالاخره، در کمدی الهی دانتِه (۱۳۲۱-۱۲۵۶ م) تکرار همین مضمون را در سفر به آسمان و مشاهده بهشت و دوزخ مشاهده می‌کنیم، و حتی عشق دانتِه الیگری به دختری ده ساله به نام بثاتریس پورتیناری را یک عشق آسمانی دانسته‌اند؛ از آن رو که دانتِه در همه عمر هرگز ازدواج نکرد و آورده‌اند که «دانتِه حتی پس از مرگ دخترک نیز خاطره بثاتریس را از یاد نبرد تا این که در شبی او را در خواب دید و تصمیم گرفت که به خاطر این خواب به نوشتن اثر پر ارزش و جهانی خود کمدی الهی پردازد» (سعیدیان، ۱۳۷۴: ۱۶۱).

در منظومه چاسر نیز در یک رؤیای شاعرانه افریقی پیر چون مرشدی شاعر را با خود به بوستان عشق می‌برد و دروازه عبور نیکوکاران و بدکاران را بدو نشان می‌دهد و این که عاقبت نیکوکاران و بدکاران کجاست. بوتیانی درباره رؤیای شعری می‌گوید:

«نوع ادبی ای است که دیگر وجود ندارد و آن میراث نویسندگان کلاسیک و متون مقدس از سومینوم سکیبیوس که در کتاب جمهوری سیسرون آمده و ماکروبیوس آن را شرح کرده تا رؤیای خرقیال و پطرس و یوحنا و همچنین، آلان دولیل با تام شکوای طبیعت را نشان دهد. رؤیای شعری پیام نویسنده است به مخاطبانش که در آن به نحوی نوعی از نبوت متجلی است که می‌توان آن را تشخیص داد و اسرار آن را با خود در رویا حل کرد و در قرن دوازدهم شاعران قرون وسطی آن را وسیله‌ای برای پرداختن به موضوع مورد علاقه خود که همانا عشق است، به کار گرفتند (بوتیانی، ۱۹۸۸: ۷۱) به نقل از زکریا

، ۴۹:۲۰۰۰). همچنین، وی عقیده دارد رؤیای شعری با مضمون دنیوی‌اش در فرانسه آغاز شد و به وسیله چاسر برای اولین بار وارد ادبیات انگلیس شد (همان: ۷۲). چاسر رؤیای شاعره را در مجلس الطیور، دوک، خانه شهرت و مقدمه اسطوره‌زنان دانشمند خود به کار برده است که تصویرسازی از باغ زیبا و بهشت و جهنم در هر کدام به نوعی حضور دارد (عفت زکریا، ۲۰۰۰: ۵۱).

۴-۲- مضمون عشق

این که هسته منظومه و موضوع محوری آن عشق می‌باشد، نکته‌ای که خود شاعر در ابیات آغازین منظومه بر آن تأکید دارد.

اما از همان آغاز در برابر عظمت عشق تسلیم است و اقرار می‌کند که عشق و راز و رمز آن را نمی‌شناسد و این اقرار درباره همان سطح عالی عشق است که قرن‌ها عرفان اسلامی و غیراسلامی در سراسر جهان قصد دارند آن را به جهانیان معرفی نمایند که مولانا هم درباره آن می‌گوید:

«هر چه گویم عشق را شرح و بیان

چون به عشق آیم خجل باشم از آن

گر چه تفسیر زبان روشنگر است

لیک عشق بی زبان روشن تر است

چون قلم اندر نوشتن می‌شتافت

چون به عشق آمد قلم بر خود شکافت

عشق در شرحش چو خر در گل بخفت

شرح عشق و عاشقی هم عشق گفت»

(مولوی، ۱۳۷۲: ۱/۱۱۴-۱۱۱)

در این جا چاسر می‌گوید:

«در حیرتم از هنرمندی‌ها و افسونگری‌هایی که عشق با ما می‌کند

چه دردناک است رنج عشق

و اگر بخواهم با عقل نهایت عشق را دریابم، در این صورت البته راه به جایی نخواهم برد
 در حیرتم و نمی دانم به راستی در خوابم یا در بیداری
 چه بسا که با خود چنین می پندارم که من عشق و رمز و راز آن را
 نمی شناسم....
 ولی با همه حیرت و درماندگی که در برابر عشق دارد، تنها یک آرزو و
 دعا در حق فرمانروای عشق دارد و آن این که

"God save that lord"

(چاسر، ۱۹۸۷: ۱۲۸).

دو مفهوم عشق و درد تقریباً پایه پای هم در این منظومه حضور دارند و شاعر از کتاب‌هایی سخن می گوید که در آن از معجزات عشق و بی رحمی سرشته در وجود آن سخن رفته است. نکته جالب دیگر این که در قسمتی از منظومه که افریقی دست شاعر را گرفته و دروازه‌های بهشت و جهنم را به او نشان می دهد، وقتی ترس را در چهره شاعر می بیند، به او می گوید که این اشعار فقط درباره عاشقان حقیقی است.

«از داخل شدن در این مکان باک مدار

این اشعار در باره تو نیست

و اصلاً در باره هیچ کس نیست

مگر آن کسی که بنده عشق است و حیاتش به عشق پیوند خورده است...» (همان، ۱۹۸۷، ۱۳۲).

پس این عشق عالی همراه با درد است و برای همگان نیست. به همین علت هم باید گزینش و انتخاب صورت بگیرد و در این گزینش که در محضر خداوندگار عشق انجام می شود، همگان حضور دارند؛ ولی تنها کسانی می توانند قدم پیش گذارند که انتخاب شده‌اند.

ولی عشق نزد چاسر در دو سطح عالی و دانی جلوه می‌کند که هر دو تعریف مخصوص به خود را دارند. در داستان و مناظره‌ای که چاسر طرح می‌کند، می‌بینیم پرندگان دون پایه در انتخاب شریک زندگی موفق می‌شوند؛ چرا که هدف آن‌ها به اصطلاح عرفان، زمینی و سهل الوصول است و حال آن‌که پرندگان عالی مرتبه با این که نهایت تلاش خود را می‌کنند، به سرعت نتیجه نمی‌گیرند و باید در بوته امتحان و آزمایش قرار گیرند.

اگر عقاب ماده زیبایی را که بر دستان الهه طبیعت قرار دارد، نماد معشوق ازلی در نظر بگیریم، همگان آرزوی وصل او را در سر دارند؛ چرا که در اوج زیبایی و کمال است، ولی هرکس را یارای آن نیست که قدم پیش گذارد. به قول حافظ:

«اهل کام و ناز را در کوی رندی راه نیست

رهروی باید جهان سوزی نه خامی بی‌غمی»

(حافظ، ۱۳۶۲: ۹۳۸)

اگر از این دیدگاه به منظومه نگاه کنیم، عقاب‌های سه گانه از برترین گزینه‌ها هستند و لیاقت این را دارند که خواستار وصل معشوق ازلی باشند و آزادانه قدم در راه سلوکی می‌گذارند که طی مراحل آن، مدت زمان یک ساله می‌طلبد.

۴-۳- حضور تجسم‌هایی از صفات بشری

در منظومه چاسر اشخاص مجازی یا الهه‌هایی وجود دارند که در واقع تجسم‌هایی از صفات بشری هستند و در کنار ونوس (الهه عشق) و یا الهه طبیعت حضور دارند و نقش آفرینی می‌کنند. هرچند معمولاً حضور صامتی دارند و نقل قولی از ایشان صادر نمی‌شود و فقط در خیال شاعر ترسیم و تصویر می‌شوند و نمودار غرایز و صفات مثبت و منفی نوع انسان است که همه

جا حضور دارند. این تجسم‌ها که ترجمه آن‌ها به عبارات فارسی و یافتن معادل آن‌ها دشوار است، عبارتند از:

Pleasure	رضا
adornment	زینت
courtesy	تواضع، خشوع
craftiness	نفاق
god breeding	ادب
Beauty	جمال
Fool hardness	تهور، جسارت
Flattery	تملق
Desire	نفس
Report	قیادت
Bribery	رشوه‌خواری
demure	صبر

رویارو شدن با این تجسم‌های صفات بشری با تکیه بر فرضیه‌ای که در این مقاله قصد اثبات آن را داشتیم، مبنی بر این که در آفریدن این منظومه، چاسر به ادبیات شرق نظر داشته و احتمالاً نسخه‌ای از منطق الطیر یا یکی از آثارش را که قبلاً بدان اشاره شد، در اختیار داشته است؛ از این رو این احتمال را به ذهن نویسندگان این مقاله متبادر کرده است که چاسر در ضمن خواندن این آثار با واژه‌هایی چون رضا، توکل، صبر، هوی نفس، خشوع، تسلیم و رو به رو می‌شده است و در اثر عدم آشنایی با عرفان اسلامی مقصود اصلی از حضور آنان

را درنیافته است. این مضامین با آنچه وی از ادبیات یونان و روم و حضور الهه‌های اساطیری در ذهن داشته، تلفیق شده و به صورت این اشخاص مجازی نمادین در شعر او تبلور یافته است.

اشاره به وادی‌های عشق در آثار عطار که به ترتیب عبارتند از: طلب، عشق، معرفت، استغنا، توحید، حیرت، فقر و فنا (صارمی، ۱۳۷۳: ۴۰۳) و مشابهت آن‌ها با حال و مقام و شباهت آن‌ها با واژه‌های معادلی که به برخی از آن‌ها اشاره شد و در صحنه‌های مختلف منظومه چاسر تصویر می‌شوند، این احتمال تأثیرپذیری را در ذهن نویسندگان پدید آورده است.

۴-۴- مسابقه آزمون و امتحان به صورت مناظره در محضر پادشاه

برای اثبات برتری

این بن مایه که در ادبیات ایران و فرهنگ اسلامی بسیار تکراری است، باید گفت حجم زیادی از حکایات هزارویک شب را این گونه مناظرات تشکیل می‌دهد که وزیران یا کنیزکان و یا سایر درباریان در خصوص موضوعی که عموماً علمی، منطقی، عرفانی و... است؛ با هم به مناظره می‌پردازند، در حالی که پادشاه نظاره‌گر آن‌هاست و گاه این آزمون برای به دست آوردن مقامی خاص همچون جانشینی پادشاه یا وزارت است و گاه ازدواج با دختر پادشاه و همانند آن که در این قسمت به گردهمایی پرندگان در منظومه چاسر و در حضور الهه طبیعت و مناظره ایشان برای دست‌یابی به قلب عقاب ماده بسیار مشابهت می‌یابد.^{۱۰}

در منظومه چاسر موضوع اصلی عشق است و هدف وصال عقاب ماده و سایر پرندگان حاضر نیز گاهی به تناسب حال و مقام در گفتگو مداخله می‌کنند و در پایان هنوز مشخص نیست تا که قبول افتد و که در نظر آید.

الهه طبیعت تداعی‌کننده حضور پادشاه در رأس انجمن است و عقاب شاهی بر دستان او نماد معشوق و جایزه برنده مناظره‌ای است که در محضر این پادشاه صورت می‌پذیرد. و خواستگاران، مبارزان و مناظره‌کنندگان هستند که

هریک به زبان حال خود اشتیاق و عشق خود را ابراز نموده و خواهان وصال معشوق است و حال آن که برنده اصلی را خود معشوق برمی‌گزیند. این موضوع که خواستاران و شیفتگان معشوق بسیارند و همه به سوی او روان؛ در فرهنگ عرفانی اسلامی و ایرانی نکته‌ای روشن و پذیرفته شده است. همان که حافظ فرموده:

جلوه‌گاه رخ او دیده من تنها نیست

ماه و خورشید همین آینه می‌گرداند (حافظ، ۱۳۶۲: ۳۹۲)

و همین بهره‌مندی منظومه مجلس الطیور چاسر را از عشقی که در هر یک از پدیده‌های عالم، بهره‌ای از کمال و جمال الهی را به نمایش گذاشته، باید تاثیر عمیق او از فرهنگ اسلامی و عرفانی دانست، همان عشقی که برای آن گفته‌اند: «عشق قوه محرکه همه کائنات، و ساری و جاری در تمامی ذرات هستی است، این نیروی جاذبه و عشق غیر مرئی است که آفرینش را زنده و پابرجا نگاه داشته است و سلسله بی‌کرانه آن را به هم پیوسته است» (شاهرودی، ۱۳۸۰: ۱۸۶).

در منظومه چاسر هم حیات واقعی در عشق دیده شده است و این چیزی جز جلوه پذیرش محیطی بر چاسر در نگرش به عرفان اسلامی موجود در اندلس نیست. به قول مولانا:

«در عشق زنده باید کز مرده هیچ ناید

دانی که کیست زنده آن کوز عشق زاید» (مولوی، ۱۳۸۱: ۱۷۴)

۵- جمع بندی و نتیجه گیری

جفری چاسر شاعر قرن چهاردهم میلادی که "معاصر خواجه حافظ شیرازی است" و بیش از چهار دهه از عمر وی با حافظ همزمان بوده (چاسر، ۱۳۸۸: ج ۱/۱۴)، منظومه‌ای دارد به نام "The parliament of Fowls" با توجه به دوران زندگی چاسر که معاصر با اوج شکوفایی ادب مشرق زمین بوده

است و مدارکی که طبق آن‌ها ثابت می‌شود این شاعر انگلیسی برای انجام مأموریت‌های مهم درباری به اسپانیا و گشتاله و اندلس سفر داشته است، این مناطق در همسایگی سرزمین‌های اسلامی و بسیار متأثر از فرهنگ پربار آنان بوده است و آن گونه که از اشارات صریح چاسر در آثارش برمی‌آید، وی دانشمندان اسلامی و کتاب‌های مشهور آنان را می‌شناخته تا جایی که کتابی با عنوان *الرساله فی الاضطراب* را به انگلیسی ترجمه کرده است و در برخی کتاب‌هایش از دانشمندان مسلمانی چون خوارزمی (حدود ۲۳۲- حدود ۱۵۰ هـ.ق.) و ابن هیثم (۴۳۰-۳۵۴ هـ.ق.) نام برده است و این موضوع آشنایی گسترده‌ی وی با فرهنگ شرقی و اسلامی را نشان می‌دهد. با توجه به آن چه گفته شد، منظومه گفت‌وگوی پرندگان که در عربی تحت عنوان «مجلس الطیور» ترجمه شده است، بی‌شک می‌تواند تحت تأثیر فرهنگ شرقی و اسلامی سروده شده باشد و چه بسا چاسر نسخه یا شاید نسخه‌هایی از آثاری چون *منطق الطیر عطار نیشابوری* (۶۲۷-۵۴۰ هـ.ق.)، *رساله الطیر غزالی* (۵۰۵-۴۵۰ هـ.ق.) و ابن سینا (۴۲۸-۳۷۰ هـ.ق.) و یا آثار معری (۴۴۹-۳۶۳ هـ.ق.)، خاقانی (۵۹۵-۵۲۰ هـ.ق.) و دیگران را که در مقدمه کتاب *منطق الطیر* به تصحیح استاد دکتر شفیعی کدکنی به تفصیل به آن‌ها اشاره شده است، دیده باشد و در سرودن منظومه به آن نظر داشته است.^{۱۱}

این مقاله با توجه به فرضیه فوق اندیشه‌های شرقی موجود در این منظومه چاسر را تحت چهار عنوان محور اصلی استخراج نموده و مورد بحث و بررسی قرار داده است.

این چهار محور کلی عبارتند از:

ابتدا حضور عشق به عنوان درون‌مایه اصلی و هسته مرکزی شکل دهنده منظومه که از ابتدا دغدغه ذهنی شاعر را نشان می‌دهد و تا پایان در دو سطح عالی و دانی وجود دارد و موضوع اصلی مناظره مطرح شده بین پرندگان منظومه

است و دیگر اشاره‌ای به سفر معراج‌گونه که در این منظومه از آن به عنوان رؤیای شاعره یاد می‌شود. در این سفر شاعر به همراه مرشد روحانی خود که افریقا یا مرد سیاه نام دارد، بهشت و دوزخ و عاقبت نیکوکاران و بدکاران را از نزدیک می‌بیند و می‌دانیم این یک اندیشه کاملاً شرقی است که در ارداویراف‌نامه و به صورت متعالی در معراج پیامبر اسلام (ص) دیده می‌شود. نکته دیگر حضور تجسم‌هایی از صفات بشری به صورت اشخاص مجازی در صحنه‌های مختلف توصیف شده در این منظومه می‌باشد. این تجسم‌ها عبارتند از صبر، رضا، شهوت، جهل، توکل، جمال و... که برخی از آن‌ها یادآور وادی‌های عشق و مقامات عرفانی است و این نکته را به ذهن متبادر می‌کند که ممکن است شاعر در مواجهه با آثار عرفانی یاد شده نظیر منطق‌الطیر یا رساله‌های پرندگان، به نام‌هایی از این دست برخورد کرده و به علت عدم آشنایی کامل با عرفان اسلامی و شرقی به درستی به عمق و معنای آن‌ها پی نبرده است و با تلفیقی از آنچه درباره الهه‌ها و موجودات نیمه‌خدایی اساطیر یونان و روم در ذهن داشته، تصاویری به صورت این تجسم‌های نمادین در ذهن او آفریده شده است و در نهایت این که عنصر مناظره و مبارزه در محضر پادشاه برای رسیدن به مطلوب و معشوق آن هم در موضوع عشق و چگونگی آن یکی از بن‌مایه‌های رایج در قصه‌های اسلامی و ایرانی نظیر هزار و یک شب، سندبادنامه، شاهنامه، هفت پیکر و... است که نمونه‌های آن در کتاب‌های یاد شده به حدی است که ما را از ذکر شاهد مثال بی‌نیاز می‌کند و حضور سه عقاب خواستگار در محضر الهه طبیعت و شیوه‌های مناظره‌ای ایشان برای دستیابی به عشق عقاب ماده شاهی یادآور این مناظرات است.

یادداشت‌ها

۱- و قال یا ایها الناس علمنا منطق الطیر و اوتینا من کل شیء، سوره نمل (۲۷) آیه ۱۶.

آیاتی که بر تسبیح همه آفریدگان و جنبندگان تأکید دارند. (سوره اسراء (۱۷) آیه ۴۴)؛ (سوره انبیا (۲۱) آیه ۷۹)؛ (سوره حج (۲۲) آیه ۱۸)؛ (سوره نور (۲۴) آیه ۴۱).

۲- همان «پرستو» است که به صورت پرستوک، پرستک، فرستک، فراستوک هم ضبط و تلفظ شده (رک: فرهنگ فارسی، دکتر معین، زیر واژه پرستو) و نیز به آن زازال و چلچله و بلوایه و پیلوایه و دالبوزه و ... گفته‌اند (مکری، ۱۳۶۱: ۵۰).

۳- مطلع قصیده عینیه:

«هبطت الیک من المحل الرفع ورقاء ذات تعزز و تمنع
فروفتاد به تن از مکان بالایی پرنده‌ای به کرامت مثال ورقایی»
(رک: فروهر، ۱۳۷۰: ۴۳/۲۱) و نیز (براون، ۱۳۶۷: ۱۶۰).

۴- خوانندگان گرامی استحضار دارند که چاپ دوم مجموعه آثار فارسی احمد غزالی در سال ۱۳۷۰ با اضافاتی نسبت به چاپ اول سال ۱۳۵۸ انتشار یافته است و ما در این مقاله از هر دو چاپ بهره گرفته‌ایم و تذکار این نکته هم ضروری است که همان گونه که آقای احمد مجاهد به درستی یادآور شده‌اند، متن عربی «رساله الطیور» هم از آن احمد غزالی (۵۲۰-۴۵۲ ه.ق.) است و نه محمد غزالی که البته به غلط به نام وی در اکثر منابع درج شده است (غزالی، ۱۳۷۰: ۷۶). این سخن نافی اشتباهات نسبتاً زیاد آقای احمد مجاهد به ویژه آن چه در بخش «سوانح» کتاب مجموعه آثار فارسی احمد غزالی رخ داده؛ نیست. رک: به یادداشت‌های دکتر نصرالله پورجوادی در «سوانح» چاپ اول، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، صفحه دوازده).

۵- در این خصوص برای اطلاعات بیشتر رک: مقدمه منطق الطیر عطار نیشابوری به تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی.

۶- گشتاله یا قشتاله منطقه‌ای است در اسپانیای وسطی که دارای سرزمینی است کوهستانی که کوه‌های آن بریدگی‌هایی چون دنده‌های اره دارد؛ به همین مناسبت آن را «شارات منشار» نامند. این سرزمین دارای دو استان مهم است: ۱- قشتاله قدیم که در شمال واقع است و در قرن ۱۱ م مملکتی گردید. ۲- قشتاله جدید در جنوب که اعراب در قرن ۱۱ م آن را از اسپانیا گرفتند (دهخدا، لغت نامه زیر واژه قشتاله).

۷- نکته این که پدر و اول پسر الفونسو یازدهم (۶۹-۱۳۴۳) پادشاه گشتاله بود که به وسیله برادر غیر شرعی اش هنری تراستامارا (۱۳۷۹-۱۳۳۳) و با پشتیبانی پاپ به قتل رسید. گفته شده است پدر و بسیار متمایل به مسلمانان بود و با خلیفه‌المغنی بالله (۱۳۹۱-۱۳۳۹) روابط صمیمانه داشت و همین امر موجب مرگ وی شد. طرفداری شاعر مورد نظر ما چاسر و ابراز دردمندی از مرگ وی در آثارش نشان‌دهنده هم فکری وی در علاقه به مسلمانان و فرهنگ متعالی ایشان است. وی در رمان راهب می‌سراید.

آه ای پدر و شریف

ای عظمت اسپانیا (ر. ک. قصه راهب... ص ۱۰).

۸- ابواسحاق ابراهیم ابن یحیی معروف به زرقالی، منجم مسلمان اسپانیایی قرن پنجم هجری است. او اهل قرطبه و از بهترین راصدان عصر خود بود. او نوعی صفحه برای اسطرلاب ابداع کرد که در تمام عرض‌های جغرافیایی قابل استفاده بود و صفحه زرقالیه یا زرقاله نام داشت. این ابزار می‌تواند به تنهایی بخش زیادی از کاربردهای اسطرلاب را داشته باشد. لذا خود یک ابزار نجومی کامل است. این ابزار ظاهری شبیه به اسطرلاب داشته، و بدون نیاز به حجره، عنکبوت و صفحات عرض‌های جغرافیایی می‌توان کاربری همچون صفحه آفاقی از آن برگرفت.

در طراحی این ابزار تصویر استریوگراف کره سماوی بر صفحه‌ای که از مرکز کره می‌گذرد، ایجاد می‌گردد و نقطه دید در نقطه اعتدال بهاری قرار دارد. صفحه تصویر عمود بر خط واصل نقاط اعتدالین و در فاصله شعاع در نظر گرفته شده برای کره سماوی قرار دارد.

و نیز در رصدخانه دانشگاه کاشان دستگاهی به نام زرقاله طراحی و ساخته شده است که کارکرد آن توسط آقای صفایی کارشناس رصدخانه دانشگاه کاشان در مقاله‌ای در کنگره بین‌المللی هفتصد و پنجاهمین سالگشت خواجه نصیر الدین طوسی در اسفند ۱۳۸۷ در تهران در دانشگاه خواجه نصیر الدین طوسی ارائه شده است (رک: سایت رصدخانه دانشگاه کاشان به نشانی: www.uko.ir، تاریخ دسترسی: ۱۳۹۱/۴/۲۸).

این ابن زرقاله منجم قرن پنجم (= ابو اسحاق ابراهیم ابن یحیی) را نباید با ابن زرقاله محدث قرن دوم (= ابن ابی لیلی محمد بن عبدالرحمن انصاری کوفی م ۱۷۴هـ.ق.) که محدث و از فرزندان تابعین بوده است، اشتباه کرد (رک: دایره المعارف بزرگ اسلامی، ج ۳، زیر ابن زرقاله).

۹- در اصل اسطوره‌های عیسوب حکایاتی است که نسل به نسل به صورت شفاهی رواج داشته و در قرن چهارم میلادی گردآوری شده است و بسیاری مورخان و پژوهشگران عیسوب و لقمان حکیم را که در قرآن به وی اشاره شده، یکی می‌دانند. شیخ عبدالله یوسف علی یکی از مترجمان قرآن به انگلیسی در حاشیه سوره لقمان آورده «لقمان حکیمی که سوره قرآنی به نام او نامگذاری شده، به میراث عربی تعلق دارد... تعدادی پندها و نوشته‌هایی به او نسبت داده شده که به داستان‌های عیسوب شباهتی تام دارد.» پاورقی ایضاً ر.ک ص ۲۹ حدیث لقمان و عهد شوفل.

۱۰- در این مورد می‌توان به ماجرای همسرگزیدن پسران فریدون و آزمون پادشاه چین از ایشان در شاهنامه و همچنین، ماجرای ازدواج گشتاسب و شرکت

در آزمون برای ازدواج با دختر قیصر روم از شاهنامه و ماجرای شب سه شنبه و آزمون دختر پادشاه چین در هفت پیکر نظامی و کل داستان سندبادنامه و ماجرای کنیزی به نام تودد در هزار و یک شب و ... اشاره کرد.

۱۱- لازم به ذکر است که خانم عایشه عفت زکریا در قسمتی از رساله فوق لیسانس خود سعی داشته‌اند مقایسه‌ای میان گفتمان پرندگان از چاسر و منطق الطیر عطار ارائه نمایند و به نکات و مشابهت‌هایی اشاره کرده‌اند که متأسفانه به علت عدم آشنایی ایشان با زبان فارسی و استفاده از ترجمه انگلیسی منطق الطیر اشتباهاتی در آن راه یافته‌است که نگارنده در مقاله جداگانه‌ای به آن اشاره کرده‌است.

کتابنامه

- ۱- آریان پور کاشانی عباس و منوچهر (۱۳۷۰)، فرهنگ انگلیسی به فارسی (دو جلدی)، تهران، امیر کبیر، چاپ دهم.
- ۲- ابجدیان، امرالله، (۱۳۸۸)، تاریخ ادبیات انگلیسی، ج ۲ ادبیات انگلیسی عامیانه، دانشگاه شیراز، شیراز، چاپ پنجم.
- ۳- ابوالعلاء المعری (بی تا) رساله الغفران، تحقیق دکتر علی شفق، بیروت.
- ۴- ابو علی الحسین بن عبدالله بن سینا، (۱۴۰۰ ه ق) رسایل شیخ الرئیس، قم، بیدار قم، چاپ اول.
- ۵- براون، ادوارد، (۱۳۷۶) تاریخ ادبیات ایران از فردوسی تا سعدی، ترجمه ی فتح الله مجتبابی، چاپ چهارم، تهران، مروارید.
- ۶- پور نامداریان، تقی، (۱۳۷۵) رمز و داستان های رمزی در ادب فارسی، تهران، علمی و فرهنگی، چاپ چهارم.
- ۷- تاج بخش، حسن، (۱۳۷۲ و ۱۳۷۵) تاریخ پزشکی و دامپزشکی در ایران (دو جلدی)، تهران، دانشگاه تهران، چاپ اول.

- ۸- دورانت، ویل، (۱۳۷۰) تاریخ فلسفه، ترجمه عباس زریاب خویی، تهران، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، چاپ نهم.
- ۹- جفری تشوسر، (۱۹۹۵م) مجلس الطیور. ترجمتها. عفت زکریا، دمشق، مطبعه الصباح، الطبعة الاولى.
- ۱۰- جمعه، بدیع محمد (۱۹۷۹م) منطق الطیر، لفرید الدین العطار النیشابوری، بیروت، دارالاندلس، الطبعة الاولى.
- ۱۱- چاسر، جفری (۱۳۸۸)، حکایت‌های کتربری (دو جلد)، ترجمه علیرضا مهدی پور، تهران، چشمه، چاپ اول.
- ۱۱- حافظ، شمس الدین محمد، (۱۳۶۲) دیوان حافظ، به تصحیح و توضیح پرویز نائل خانلری، خوارزمی، تهران، چاپ دوم.
- ۱۲- ژینیو، فیلیپ، (۱۳۸۲)، ارداویرافنامه، (ارایویرافنامه) ترجمه و تحقیق ژاله آموزگار، تهران انتشارات معین، چاپ اول.
- ۱۳- سجادی، سید جعفر، (۱۳۷۵)، فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، طهوری، تهران چاپ سوم.
- ۱۴- سجادی، ضیال‌الدین، (۱۳۷۲)، مقدمه ای بر مبانی عرفان و تصوف، چاپ اول، سمت، تهران، چاپ اول.
- ۱۵- سعیدیان، عبدالحسین، (۱۳۷۴) دایره المعارف ادب، علم و زندگی، تهران چاپ چهارم.
- ۱۶- شاهرودی، عبد الوهاب، (۱۳۸۰)، نردبان آسمان جستاری در قران و عرفان، قلم، تهران، چاپ اول.
- ۱۷- صارمی، سهیلا، (۱۳۷۳)، مصطلحات عرفانی و مفاهیم برجسته در زبان عطار، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران چاپ اول.
- ۱۸- صفا، ذبیح الله، (۱۳۷۱)، تاریخ ادبیات در ایران، (جلد سوم بخش اول)، فردوس، تهران، چاپ نهم.
- ۱۹- صنعتی نیا، فاطمه، (۱۳۶۹)، مأخذ قصص و تمثیلات مثنوی های عطار، زوار، تهران چاپ اول.
- ۲۰- صورتگر، لطفعلی، (۱۳۷۳)، تاریخ ادبیات انگلیس، امیر کبیر، تهران، چاپ دوم.

- ۲۱- عطار نیشابوری، (۱۳۸۸)، **منطق الطیر**، تصحیح محمد رضا شفیعی کدکنی، تهران، سخن، چاپ هفتم (ویرایش سوم).
- ۲۲- عطار نیشابوری، (۱۳۸۵) **منطق الطیر**، تصحیح محمد رضا شفیعی کدکنی، تهران، سخن، چاپ سوم.
- ۲۳- عطار نیشابوری، (۱۳۷۱)، **منطق الطیر** (مقامات طیور)، به اهتمام دکتر صادق گوهرین، علمی و فرهنگی، تهران چاپ هشتم.
- ۲۴- عفت زکریا، عائشه، (۲۰۰۰م) **منطق الطیر** (دراست مقارنه فی تأثیر الغرب بأدب الشرق)، دمشق دارالمنهل الطباعة و النشر، الطبعة الاولى.
- ۲۵- غزالی، احمد، (۱۳۵۹)، **سوانح**، براساس تصحیح هلموت ریتربا تصحیحات جدید و مقدمه و توضیحات نصرالله پور جوادی، بنیاد فرهنگ ایران، تهران، چاپ اول.
- ۲۶- غزالی، احمد، (۱۳۷۰م) **جموعه آثار فارسی احمد غزالی**، به اهتمام احمد مجاهد، دانشگاه تهران، تهران چاپ دوم.
- ۲۷- غزالی، احمد، (۱۳۵۸)، **مجموعه آثار فارسی احمد غزالی**، به اهتمام احمد مجاهد، دانشگاه تهران، تهران، چاپ اول.
- ۲۸- فروزانفر، بدیع الزمان، (۱۳۵۲)، **شرح احوال و نقد و تحلیل آثار عطار نیشابوری**، دهخدا، تهران، چاپ دوم.
- ۲۹- فروهر، نصرت الله، (۱۳۷۰)، **پرده نشین جلال** (سه منظومه عربی)، برگ تهران، چاپ اول.
- ۳۰- **قرآن کریم** (۱۳۸۵)، ترجمه دکتر محمد مهدی فولادوند، دارالقران الکریم دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، تهران، چاپ ششم.
- ۳۱- گیلانی پومنی، (۱۳۸۲)، علی، **بلبل نامه**، به تصحیح نصرالله پور جوادی، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، چاپ اول.
- ۳۲- معین محمد، (۱۳۷۱)، **فرهنگ فارسی** (شش جلدی)، امیر کبیر، تهران، چاپ هفتم.
- ۳۳- مکرری، محمد، (۱۳۶۱)، **فرهنگ نام های پرندگان**، امیر کبیر، تهران، چاپ سوم.

۳۴- ملطیوی، محمدغازی، (۱۳۸۳)، **روضه العقول**، تصحیح محمد روشن و ابوالقاسم جلیل پور، فرهنگستان زبان و ادب جمهوری اسلامی ایران، تهران، چاپ اول.

۳۵- منزوی علینقی، (۱۳۷۹)، **سیمرغ و سی مرغ**، راه مانا، تهران، چاپ دوم.

۳۶- مولوی، جلال الدین محمد، (۱۳۸۱)، **گزیده غزلیات شمس**، به کوشش محمد رضا شفیعی کدکنی، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی با همکاری امیر کبیر، تهران، چاپ پانزدهم.

۳۷- مولوی، جلال الدین محمد، (۱۳۷۲)، **مثنوی** (هفت جلدی)، به تصحیح دکتر محمد استعلامی، تهران زوار، چاپ اول.

۳۸- وراوینی، سعدالدین، (۱۳۷۰)، **موزبان نامه**، به کوشش خلیل خطیب رهبر، انتشارات صفی علیشاه، تهران، چاپ چهارم.

- منابع انگلیسی

1-Gardner, john, the life and times of Chaucer, London : j c 1987.

2-Geof frey, Chaucer, love vision, London, Penguin, 1987.

- منابع اینترنتی

1-www.uko.ir

(تاریخ دسترسی ۱۳۹۱/۴/۲۸)سایت رصدخانه دانشگاه کاشان مدخل اصطراب.